

Berg, oberst, f. 1916, avancerede i en karriere til oberst og afsluttede som chef for Hærens Officersskole. tjenstlige opgaver har været rigt varierede: fra semimilitær geodætisk virksomhed til militær stabs-, skole- og geledeste. Har under krigen været fange i koncentrationslejr, efter krigen deltaget i 5 opmålings ekspeditioner til Grønland. Værkets oversætter og redaktør. Rriver til kommentaren: Introduktion

rs Boserup, lektor ved Københavns universitet, f. 1940, mag.scient. (teoretisk psykologi). Lektor i sociologi med særligt fokus på metode- og videnskabssteori siden 1972. Medlem af Det sikkerheds- og justningspolitiske Udvalg siden 1981 af dens formandskab 1981-83. Forfatter for bestyrelsen for Center for Freds- og konfliktsforskning. Siden slutningen af 80'erne rådgiver i nedrustningsspørgsmål for Forenede Nationer og for udenrigsministeriet.

river til kommentaren: Staten, samfundet og krigen hos Clausewitz.

aal H. Clemmensen, major, cand.phil., f. 1944.

rralstrabsuddannet officer af hæren. Uddannelseseksamen i historie fra Københavns universitet 1981. Det krigsvidenskabelige Selskabs St. Germainmedalje i 1982 for et militærhistorisk arbejde 1982. Medlem af Det sikkerheds- og nedrustningspolitiske Udvalgs formandskab.

Fortsettelses på bageste flap.

Forsideillustration:

o Picasso (1881-1973): Guernica
S.P.A.D.E.M., Paris, France

- A Quest for a Global Existential Philosophy. Philosophers on Their Own Work. Vol. 11. Bern, Frankfurt a.M., Nancy, New York 1984, p. 244-276.
65. Politiken 19. december 1979.
66. Johannes Witt-Hansen: Videnskaberens Historie i det 20. Århundrede. FILOSOFI. Gyldendal 1985, p. 223-230.
67. Anders Boserup & Andrew Mack: Ikke-gold som nationalforsvar. Spektrum 1971. Kapitel X, p. 171-211.
68. Hahlweg p. 1339.

CLAUSEWITZ - LIV OG PERSON

Af Michael H. Clemmensen

Carl Philipp Gottfried von Clausewitz blev født i Burg ved Magdeburg den 1. juli 1780.¹ Han var den yngste af fire brødre i en børneflokk på seks. Faderen var efter Syvårskrigen blevet afskediget som præjossisk officer. Hans afsked hang sandsynligvis sammen med, at man efter krigen rensede hæren for de ikke-adelige, som man på grund af store tab havde givet adgang til officerskorpsets lave grader. Clausewitz-familiens krav på adelighed var både nyt og tvivlsomt. Man havde så langt, som stamtavlen med sikkerhed kunne føres tilbage, været embedsmænd og protestantiske teologer i det midt tyske område. Også moderen var af borgerlig embedsmandsfamilie. Både som officer og som præjoser var Carls fader den første i familien.

At faderen fik adgang til det præjossiske officerskorps skyldtes – ud over krigen – at han blev hjulpet af familien til den major von Hundt, som farmoderen havde giftet sig med efter færdens død. Von Hundt-familien omfattede velanskrevne og stadig mere indflydelsesrige præjossiske officerer. Efter Frederik den Stores død blæste mere liberale vinde, og under de mere gunstige vilkår lykkedes det at skaffe den næste generation adgang til officerskorpset. Ud over Carl blev to af brødrene præjossiske officerer. Carl blev som tolvårig optaget som officersaspirant i eliteenheden 34. Infanteriregiment »Prins Ferdinand«. Det meget tidlige tidspunkt var ikke unormalt, men i Carls tilfælde kan det også have haft forbindelse med familiens anstrengte økonomiske forhold. Den stilling som skatteembeds-

mand, som faderen havde fået ved afskeden fra hæren, skabte ikke mulighed for at give sønnerne en pengekrævende uddannelse.²

Det Prøisen, som faderen havde slået sig ned i, og den hær, som Carl von Clausewitz ved protektion var blevet anbragt i for at blive forsørgt, kom til at danne rammen om hans liv og ambitioner. På grund af den tid, som Clausewitz' livsforløb dækket, kom denne placering til at medføre, at han blev tilskuer til og deltagere i en af de store gennembrudsfaser i europæisk historie. Og ambitionen og geniet hos denne unge stræber betød, at han – hjulpet af heldet – gennem kontakt med nogle af tidens store personligheder nåede frem til en central observatørplads. Clausewitz' engagement, hæderlighed og beskedne baggrund hindrede sammen med de politiske vilkår i Prøisen i de år, hvor han nåede menneskelig og karrieremæssig modenhed, at han kom til at deltage i første række. Hans ambitioner om at realisere sig i samtiden skuffedes, og han henvises til i den sidste fjerdedel af sit liv at behandle periodens og egne erfaringer kritisk og analytisk.

LÆRETIDEN

Den hær, som Clausewitz trådte ind i, blev anset for at være Europas bedste, en veltrimmet og velekserceret maskine af udskevrne eller hvervede soldater under adelige, d.v.s. »naturlige«, officerer, loyal over for sin konge. Under Frederik den Store havde denne hær ydmyget datidens største militærmagt, Frankrig, og man havde siden da rendyrket de egenskaber, som man så som årsagerne til den militære succes, herunder ikke mindst infanteriets evne til fleksibel manøvre inden for lineartaktikken og til hurtig og disciplineret afgivelse af salveild. Man stod nu igen over for en krig mod det nu revolutionære Frankrigs hær. I sommeren 1792, umiddelbart før Clausewitz meldte sig til sit regiment i Potsdam, var en prøjisk armé afmarcheret mod Rhinen.

Medens den prøjiske hær i godt 30 år havde hvilet på laurbærrørene fra Frederik den Stores sejr, havde den franske været

præget af debat og begyndende reformer af teknisk, taktisk, organisatorisk og uddannelsesmæssig karakter – en naturlig følge af ydmyggelsen i Syvårskrigen. Feltartilleriet var blevet forbedret meget væsentligt, og man forudså at samle hovedparten af det nu mere mobile skyts på det afgørende sted på kamppladsen. For at opnå større smidighed såvel uden for som på kamppladsen eksperimenterede man med opdeling af felthæren i selvtrængende dele – »divisioner« – sammensat af såvel infanteri som artilleri og rytteri. For at kunne udnytte den større fleksibilitet måtte divisionerne have egne stabe, og man tog de første skridt til uddannelse af officerer til tjenesten her.

Af mere fundamental karakter var de forslag, som den militære »philosof« Jacques de Guibert i sin ungdom fremførte. Påvirket af bl.a. Rousseau udtrykte han i 1772 tidens modeidéer på det militære område i »Essai général de tactique«.³ Borgernes motivation og »naturlige« soldateregenskaber skulle udvikles og udnyttes til effektivisering af hæren. Uddannelsen skulle lægges vægt på marchtræning, individuel og sigtet skydning samt tilpasning til feltlivet – ikke på kompliceret formationsexercits på paradepladsen og hurtigskydning i salver. En hær sammensat af frie borgere i uniform og organiseret i divisioner af en passende størrelse kunne marchere hurtigt og leve af landet uden at gå i opløsning ved desertation. På kamppladsen kunne man – befriet for den stive formationsexercits – udnytte terrænet, bevæge sig hurtigt og smidigt forandre formation. Ved skydning som enkeltkæmpere kunne man få bedre virkning end ved den hurtige, men unøjagtige, skydning som maskiner i salver. Den eneste vej til at skaffe soldater i tilstrækkeligt antal af den nødvendige kvalitet var almindelig værnepligt. Viljen hos borgerne til at acceptere denne skulle skaffes ved politiske reformer.

Nogle af ideerne fik indflydelse på det nye eksercitreglement, der udarbejdedes i årene 1788–1791, samtidig med at revolutionen startede, det vil sige samtidig med de begivenheder, der var en forudsætning for, at så grundlæggende ændringer kunne gennemføres, at det var muligt at føre den afgørende vægelseskrig, som den unge Guibert havde krævet.⁴

På grund af halvhjertet og ukordineret indsats af Frankrigs fjenders styrker i årene 1792–1797 overvandt den franske hær den effektivitetskrisis, der fulgte efter revolutionen. Det skyldtes den nationale mobilisering og revolutionære geist, en brutal og konsekvent udrrensning af uegnede og uheldige militære chefer og reformerne i den franske hær før 1789. Snart blev krigen kendetegnet af franske offensiver ind i nabolandene, ført af stadig mere rutinerede unge generaler med stadig mere hårdført og kampvant mandskab med usvækket national og revolutionær motivation. Før det lykkedes de allierede at finde et passende militært svar på den franske revolutionære hær, ændrede situationen sig igen. I 1799 satte Bonaparte sig i spidsen for det nu militært mobiliserede Frankrig, og tilførte det sit geni som drivkraft, koordinator og feltherre.

Den prøjsiske hær havde fra krigens start været indsat tøvendt. Landets væsentlige udenrigspolitiske mål lå mod øst, i Polen. Der var i Tyskland også en udbredt sympati for den franske revolution, som gjorde krigen upopulær. Det blev derfor set som Prøjsens interesse at trække sig ud af krigen, og dette skete ved en separatfred i 1795.

De militære tilbageslag, man havde oplevet under krigen, havde ikke truet væsentlige interesser, de havde fundet sted langt fra Berlin, og de havde ikke haft en sådan karakter, at det prøjsiske hærsystem entydigt blev demonstreret som utilstrækkeligt. Men på trods heraf blev der også i Prøjsen i den efterfølgende tid sat spørgsmålstegn ved den hvervede hærs og lineartaktikkens hensigtsmæssighed. De allierede hære havde i stigende grad følt sig underlegne over for den revolutionære franske, og efter Prøjsens udræden af 1. Koalition var sejr fulgt efter sejr, erobring efter erobring for franskmændene. De førende kritikere var Georg Heinrich von Berenhorst⁵ og Dietrich Heinrich von Bülow.⁶ Berenhorsts kritik blev fremført i hans Betragtninger vedrørende Krigskunsten fra 1797–1798. Han lagde sig her på den unge Guiberts linie ved at tage udgangspunkt i den enkelte soldats motivation, hans »entusiasme«. Borgeren som statens forsvaret måtte afløse den tvungne soldat. For at dette kunne blive muligt måtte en forfatningsmæssig re-

geringsform afløse enevælden, og hærens nedværdigende straffesystem fjernes. Uddannelsen skulle lægge vægt på hård feltmæssig træning i stedet for »kunstig« indksercering. Berenhorst angreb voldsomt den prøjsiske hærs opfattelse af krigen som et kunstfærdigt manørespil. Det var ikke muligt at opstille et teoretisk system for krigsførelsen. Det var i modsætning til selve krigens karakter. I krigen herskede tilfældet, og ethvert forsøg på at opbygge et system for krigsførelsen var i sagens natur latterligt.

Bülow tog i sit værk om Det nye Krigssystem's Ånd fra 1799 udgangspunkt i Berenhorsts angreb på det etablerede. Fremtidens krige ville blive ført med massehære, der – som den revolutionære franske hær – kæmpede i skyttesværme af entusiastiske patrioter.

Efter – i forlængelse af sin inspirationskilde – at have beskrevet den nye krigs masse- og totale karakter, brød Bülow med Berenhorsts krigsopfattelse, idet han i forlængelse af manøvrerkrigens teoretikere opstillede et regelsystem for, hvorledes krigen nu skulle føres, en teori for massehærens strategi.⁷

Hos alle, der søgte efter årsagen til den revolutionære franske hærs succes, var dens anvendelse af skytter, »tirailleurs«, faldet i øjnene. Hvad man så som en nyskabelse, en naturlig følge af revolutionens frigørelse af mennesket, en udvikling med rødder i Den amerikanske Frihedskrig, var som de øvrige »nye« elementer i den franske hær den seneste fase i en længere udvikling. Det havde fra midten af 17-hundredtallet været almindeligt at anvende let skytrefanteri som supplement til det lidt fleksible liniefanteri. Også på dette område havde den kongelige franske hær været længere fremme end bl. a. den prøjsiske. Man havde haft 12 lette bataljoner i fredstidshæren før revolutionen, og denne styrke mangedobledes før udgangen af 1795. Anvendelsen af skytreformationer var naturligt for de mangelfuldt uddannede infanterister i revolutionens første år.⁸

Den unge Clausewitz' oplevelse af den nye tids krig fandt primært sted i rammen af en belejring af en fæstningsby, d. v. s. under en operation, som var karakteristisk for den foregående pe-

ridos krig. Hans regiment deltog i foråret og sommeren 1793 i belejringen af Mainz, der efter et ødelæggende bombardement og et indædt fransk forsvar endte med prøjssisk sejr. I løbet af det følgende år ebbede den prøjssiske krigsdeltagelse ud og dermed Clausewitz' første oplevelse af krigen. Han var i sommeren 1793 blevet fænrik, og i foråret 1795 blev han udnævnt til sekondløjtnant.

Tjenesten i løbegravene foran Mainz var for drengen en barsk og kalejdoskopsk oplevelse, der efterlod et totalindtryk, som han først mange år senere var i stand til at forstå og beskrive.⁹ Hans hovederfaring, en prøjssisk succes, kan ikke have givet ham baggrund for en kritisk holdning over for hæren. Hvis en sådan opstod i ham allerede i disse år, var det snarere en følge af den brede, men usystematiske læsning af den filosofiske, historiske og militære litteratur, som han kom i kontakt med nu. Læsningen påbegyndtes før, men fortsattes efter regimentets ankomst til provinsbyen Neuruppin. Clausewitz' intellektuelle ambitioner blev velvilligt bemærket af hans foresatte.

Den prøjssiske hærs effektivitet byggede på en stadig gentagelse af formations- og våbeneksercits på paradepladsen. Rutinen kan næppe have moret den unge officer, og hans erindringer fra denne tid er da også tjenestens, byens og kollegaernes kedsommelighed. Men denne holdning til troppejeneste blev dog sandsynligvis ikke bevidst, før han oplevede alternativet senere i Berlin. I hvert tilfælde blev han vurderet som ivrig og brugbar i tjenesten, og hans begavelse og videbegærlighed gjorde, at han i 1801 blev sendt til optagelsesprøve på Allgemeine Kriegsschule i hovedstaden. Skolen var samme år blevet reformeret, således at formålet nu var at give unge officerer en videregående militær uddannelse. Clausewitz bestod prøven på trods af mangler i sin formelle uddannelse – kravene var beskedne. Men han erkendte, at der skulle en ekstraordinær indsats til, før at han kunne leve op til sine ambitioner.

Den treårige uddannelse ved skolen blev et gennembrud for den unge officer. Dette skyldes først og fremmest den egentlige leder af undervisningen, oberstløjtnant Gerhard von Scharnhorst,¹⁰ der samme forår var ankommet fra hannove-

- Territorium efter Tilsitfreden 1807
- Genvundne områder ved Wienerkongressen 1815
- Nyvundne områder ved Wienerkongressen 1815

Prøjsen 1807 og 1815

ransk tjeneste. Det var ham, der havde taget ir-formere skolens undervisning.

Scharnhorst var 25 år ældre end Clausewitz. Som almindeligt for officerer med borgerlig baggrund var han artillerist. På det tidspunkt, hvor han endelig sagde ja til at skifte til den prøjsiske hær, havde han set i øjnene, at hans karrieremuligheder i Hannover var udtømte. Demonstreret borgerligt talent havde trods alt bedre muligheder i Prøjsen end i de mindre og mellemstore tyske stater. Scharnhorst havde skabt sig ry som en alsidig militær intellektuel, og under krigen mod Frankrig havde han bl.a. udmærket sig under sin tjeneste i det hannoveranske hovedkvarter. Man var i Prøjsen klar over, at man fik tilført talent. Scharnhorst havde stillet som sin betingelse, at han blev adlet. Det skete i 1802.

Hannoveraneren ankom med en kritisk opfattelse af den prøjsiske hær. I sin diagnose af problemerne var han vel nogenslunde enig med Berenhorst, men han anså ikke selve den provokerende præsentation af svagheder som en mulig vej til reformer, der var så dybtgående, at de ville undergrave landets sociale og politiske system. Scharnhorst var den indirekte arbejdende, pragmatiske politiske taktiker. Indtil krisen efter nederlaget ved Jena-Auerstedt i 1806 fremkaldte en nødsituation, arbejdede han med reformveje, der kun langsomt ville bringe re-sultater. Midlet til at undergrave det prøjsiske system, der var stivnet i formalisme, var efter hans opfattelse en videnskabelig funderet krigshistorisk forskning. Fra at være en episodebunke til glorificering af udvalgte helte skulle krigshistorien danne det væsentligste grundmateriale i officerskorpsets kritiske søgen efter hensigtsmæssige metoder i krigsførelsen. Velunderbyggede krigshistoriske eksempler kunne demonstrere, at tidens krigsteori, der byggede på geometriske formler og geografiske vilkår, var uholdbar. Et kritisk studium af Frederik den Stors krigsførelse viste, at kongens seire ikke byggede på noget system – påviste hannoveraneren – men på hans geniale situationserfarenhed på såvel det politiske som det militære plan-samt på hans usentimentale kassation af middelmådige generaler.

Scharnhorst udnyttede de veje, som var åbne. Vel dækket ind ved at inddrage det gamle systems ledere oprettede han et militært lærd selskab, der dels fungerede som et forum for påvirkning af modstandere og usikre, dels som et kontakt- og debatforum for Berlins reforminteresserede militære og civile intelligens. Han støttede alle skridt – selv små og usammenhængende – i den rigtige retning, herunder indførelsen af divisionsorganisationen og alle forsøg på at opbløde den strenge lineartaktik ved fremsendelse af en skyttrække. Han understregede behovet for at forbedre officerskorpsets tjenestedisziplin og uddannelsesniveau.

Også Clausewitz blev optaget i det militære lærde selskab, men den mest direkte påvirkning af Scharnhorst idéer fik han på skolen. Scharnhorst betragtede uddannelsen her af de unge officerer som den eneste sikre vej til at reformere hæren. Ved bl.a. at anvende krigshistorien som middel skulle man opdrage selvstændigt og kritisk tænkende officerer. Korpsset ville blive professionaliseret, og der ville opstå en forståelse for behovet for at behandle soldaterne som mennesker i stedet for som automater. Lidt ældre officerer med tjenesteerfaring fra soldaterhåndværkets praktik kunne, hvis de ikke var svunne i foramlisme, nå endnu længere. De kunne uddannes – mente Scharnhorst – til at virke som professionelle stabschefer hos de middelmådige førere, som havde afløst Frederik den Stores feltherregeni. Til sådanne rutinerede, men åbne, officerer kunne Scharnhorst formidle sin forståelse af, at krigen tog karakter af de stater, der udkæmpede den, af tilfældets betydning for krigsførelsen og af, at forsøg på at reducere tilfældets spillerum meget vel kunne have den stik modsatte virkning. Han kunne viderebringe de få operative regler af generel gyldighed, som han havde uddraget af krigshistorien: Angreb skulle gennemføres med koncentrerede styrker under samvirke mellem midlerne. Dette betød dog ikke, at styrkerne i andre situationer skulle holdes samlet. Forsvarskamp kunne ikke få succes alene gennem defensiv optræden, den måtte også indeholde en offensiv.

Scharnhorst så hurtigt Clausewitz' kvaliteter, ikke mindst hans evne til hurtigt at tilegne sig et omfåttende og komplekst

emne og herefter nå frem til en sund opfattelse af det. Clausewitz' viden inden for de almene fag var som nævnt indledningsvis ulitstrækkelig, men med Scharnhorsts støtte og en flittig udnyttelse af den rigelige fritid på skolen nåede han videre end sine kammerater. Specielt inden for matematik havde han særdeles gode evner.

I disse år kom Clausewitz i forbindelse med hovedstadens kulturelle og filosofiske miljø. Han tilegnede sig elementer, som han indarbejdede som dele af sin analytiske metode, og han følte sig på linie med tidens romantiske patriotisme. Han søgte sine idéer bredt, men han tog kun det til sig, som syntes direkte relevant i forbindelse med målet: at skaffe sig størst mulig indsigt inden for det militære område. Kun én kilde til indflydelse på Clausewitz er det næppe muligt at overvurdere, Scharnhorst. Han påvirkede Clausewitz både gennem sine skrifter og som person. Der udviklede sig et tæt venskabs-, fader-søn- og lærer-elev-forhold mellem de to. Gensidig respekt for den andens begavelse, nogenlunde ens baggrund og stadig større overensstemmelse i synspunkter på alle væsentlige områder dannede et solidt grundlag for venskabet mellem den unge og den ældre tilbageholdende mand. Men en medvirkende årsag var vel nok, at Scharnhorst i disse år ikke havde sin familie i Berlin. Det nære forhold varede til Scharnhorsts død i 1813. Da Clausewitz' hold fra krigsskolen skulle bedømmes, inddelte Scharnhorst det i fire kategorier. I den øverste placerede han kun Clausewitz og dennes ven, Karl von Tiedemann. På Scharnhorsts foranledning blev det muligt for Clausewitz at forblive i Berlin i stedet for at vende tilbage til sit regiment i provinsen. Han medvirkede til at skaffe ham ansættelse som adjutant hos prins August af Prøjsen, kongens fætter. Hermed fik Clausewitz adgang til hoffet, et betydeligt socialt advancement for en nyudnævnt løjtnant af, hvad han selv anede var anfægtelig adel.

Under sin tjeneste ved hoffet som adjutant for prinsen stiftede Clausewitz lidt efter lidt bekendtskab med den kreds af reformvenlige, men franskfjendtlige, der var dannet her. Ud over Scharnhorst, som jævnlig kom ved hoffet, omfattede kredsen bl.a. fyrst Carl von Hardenberg og friherre Karl vom und zum

Stein, to personer, der fik en central betydning for Prøjens politik under de følgende års udenrigspolitiske kriser. Stein udgjorde den lidenskabelige og dynamiske kraft bag de politiske, administrative og militære reformer, som den køligere politiske strateg Scharnhorst kom til at medvirke til at gennemføre.

Under et selskab mod sluttningen af 1803 mødte Clausewitz grevinde Marie von Brühl. Hun var jævnaldrende med ham, en begavet, velorienteret og viljestærk ung kvinde af en gammel adelig slægt, der mod slutningen af 17-hundredetallet havde fået en central politisk placering i Prøjsen. Hendes far, der var død kort tid forinden, havde været ansvarlig for kong Frederik Wilhelm III's uddannelse i dennes kromprinscid. Moderen var af engelsk slægt. Den unge grevinde blev straks interesseret i den nydelige, men tilbageholdende officer, ikke mindst efter at hun gennem sin familie hørte om det ry for begavelse, som Clausewitz allerede havde skaffet sig. Hun tog initiativet, og den følgende tid udviklede deres venskab sig, fulgt med stigende skepsis af moderen, der naturligvis ikke anså Clausewitz for at være et passende parti for datteren.

I mellemtiden udviklede situationen sig i Europa. Det lykkedes England at få samlet en ny koalition af hovedparten af de europæiske fastlandsstormagter. Men rådgiveret af sine ministre og under pres fra Napoleon holdt kongen Prøjsen neutralt, medens den franske hær i ynfelttoget i 1805 knuste en østrigsk hær ved Ulm og tilføjede en russisk-østrigsk et alvorligt nederlag ved Austerlitz. Medens Clausewitz og hans ligesindede i harneså til, berøvede Frankrig Prøjsen dets mulige allierede og forsøgte at påvinge landet en ydmygende alliance. Det lykkedes i første omgang, men yderligere pres og ydmygelser fik den prøjsiske konge til endelig at stå fast. Hæren mobiliseredes, og uden at afvente russisk hjælp, uden et klart politisk mål og uden en effektiv strategisk ledelse mødte den Napoleon i oktober 1806 i dobbeltslaget ved Jena-Auerstedt og blev slået. Under den efterfølgende energiske forfølgning blev hovedparten af den prøjsiske hær revet op og taget til fange, og fæstninger i hoberal overgav sig uden modstand.

Clausewitz oplevede felttoget i den grenadérbataljon, som

prins August førte. Han var klar over, at Prøjens chancer – alene over for Napoleon – var små, og han forstod, at de reformer, som var gennemførte i hæren siden 1795, var utilstrækkelige. Men samtidig måtte han til sin tilfredshed konstatere, at den prøjsiske stat nu handlede i overensstemmelse med hans idealer. Krigen gav ham mulighed for at udmærke sig personligt. Han kunne identificere sig med staten og dens handlinger.

Bataljonen kæmpede ved Auerstedt, og under tilbagetoget udmærkede den sig ved adskillige gange at afvise rytterangreb med god ilddisciplin. I flere faser havde føringen af hele bataljonen eller dele af den – bl.a. »tredie gelede«, den fremskudte skyttekæde – påhvilet Clausewitz, og han havde her udmærket sig. Det var det nærmeste, han nogensinde kom til at have ansvar for at føre en enhed i kamp. Men selv ikke den bedste føring kunne redde bataljonen gennem katastrofen. Også den måtte overgive sig, og Clausewitz fulgte prins August i krigsfangenskab.

Napoleon fortsatte til Berlin, hvor han ydmygede Prøjsen ved at gennemføre et formelt triumftog gennem byen. Krigen fortsatte imidlertid. En lille del af hæren kæmpede videre sammen med russerne, indtil modstanden endelig brød sammen ved den fransk-russiske separاتفred i Tilsit i juli 1807.

Under den første del af krigsfangenskabet opholdt prinsen og Clausewitz sig i Berlin. Stadig stærkt rystet af begivenhederne begyndte han at analysere årsagerne til nederlaget. Under denne proces nåede den indtil da nok kritiske, men i hovedtræk systemloyale, prøjsiske officer¹¹ frem til den opfattelse, at en sejr over Frankrig først ville være mulig efter drastiske politiske og militære reformer. Han nåede frem til den indsigt, som Scharnhorst, Berenhorst og Bülow allerede var nået til på grundlag af den første koalitionskrig. Ved årsskiftet 1806–1807 sendtes prinsen og Clausewitz til Frankrig, til Soissons og senere Nancy. Medens prinsen nød opholdets muligheder for deltagelse i selskabslivet, var Clausewitz i sine breve til Marie von Brühl stadig nedtrykt over sit fædrelands skæbne. Han hjalp i juni prinsen med dennes forslag til en ændret prøjsisk militærordning, som de senere afleverede til den militære reorganisa-

tionsskommission, der oprettedes umiddelbart efter fredsslutningen. Freden bragte muligheden for at vende hjem, men Clausewitz måtte følge med prinsen på en rejse til Schweiz, hvor de tilbragte to måneder hos Germaine de Staël¹² i dennes eksil Coppet. Gennem madame de Staëls personlighed og den kreds af personer, der flokkedes om hende, oplevede Clausewitz i en kort tid samværet med den oppositionelle europæiske kulturelite, der på det tidspunkt var dybt involveret i at intrigere mod Napoleon. Endelig i november 1807 nåede Clausewitz tilbage til Berlin.

PRAKTISK VIRKE

Det Prøjsen, som Clausewitz vendte hjem til, var ved freden i Tilsit blevet reduceret til en østeuropæisk bufferstat mellem de franske og russiske imperier. Landet var under fransk militær overvågning og kontrol, og hoffet var indtil videre placeret i Königsberg i Østprøjsen. Der var en dybt pessimistisk opfattelse i de ledende prøjsiske kredse af, at Napoleon næppe ville vente længe, før han forsøgte at opsluge resten. Derfor havde en reform af den prøjsiske hær en meget høj prioritet hos de kredse, der ikke ville bøje nakken. De reformvenlige kredse, herunder først og fremmest Scharnhorst, havde styrket deres indflydelse gennem deres optræden under den tabte krig, og indtil videre havde de kongens støtte.

Det reducerede Prøjsens stærkt svækkede økonomi skulle bære presset fra en besættelsesstyrke på 150.000 mand og 50.000 heste. Landet havde ikke ressourcer til at genoprette den traditionelle store hvervede hær – selv om Napoleon skulle tillade det. Den eneste vej til at genskabe en betydelig hær var at inddrage landets befolkning langt mere generelt og direkte end tidligere i landets forsvaret. Det kunne ikke ske uden meget væsentlige ændringer i det prøjsiske samfund, der stadig på mange områder var feudalt i fordelingen af privilegier og politisk og økonomisk magt. Modstanden var betydelig. Stein pressede på fra civil side og Scharnhorst fra militær for at modvirke reformmodstandernes påvirkning af den vægelsindede konge.

Ivrigt efter at blive tilknyttet reformarbejdet havde Clausewitz skrevet til Scharnhorst, og i april 1808 blev han frigjort så meget fra sin tjeneste hos prins August, at han kunne begynde at arbejde for sin gamle lærer og ven. Scharnhorst var dels det ledende medlem af reorganisationskommissionen dels chef for den nyoprettede generalstab, og i denne dobbeltstilling havde han nu mulighed for direkte at stræbe mod de ændringer, som han så forsigtigt og indirekte havde arbejdet for før 1806. Clausewitz' rolle i reformarbejdet blev at virke som Scharnhorsts meget selvstændigt arbejdende sekretær og velskrivende pennefører.¹³

Genrejsningen af den prøjsiske militærmagt skulle ske ved at etablere et forbund mellem regering og nation. Prøjsernes forhold til og loyalitet over for staten skulle ikke længere være udersårtens over for kongen af guds nåde, men borgerens over for fædrelandet og dets legitime forfavningsmæssige regering. Den lovgivning, der skulle ændre borgernes indstilling, blev straks iværksat. Livegenskabet ophævedes for bønderne allerede i oktober 1807, og i november året efter oprettedes lokalt selvstyre i byerne. For at kunne udnytte den nu forhåbentlig voksende patriotisme som militær faktor, måtte det kølige forhold mellem folk og hær bedres. Det var blevet yderligere kølnet med begivenhederne i 1806. Dette indelbar, at der skete en forbedring af borgernes retsstilling over for hæren. Endvidere afskaffedes pryglestraffen i hæren næsten fuldstændigt. Man markerede hermed, at også en soldat var en mand af ære. Desuden åbnede man officerskorpsen for borgerlige og gjorde avancement i fredstid afhængig af uddannelsesniveau. Indenrigspolitisk var det endnu ikke muligt at få en almindelig værnepligt realiseret, der med ét slag ville ændre hærens karakter. Borgerne ville misse immunitet mod militærtjeneste, godsejerne ville misse arbejdskraft og for de privilegerede klasser var en værnepligtskær et mindre anvendeligt indenrigspolitisk instrument end en hvervet. Kongen ville ikke gå længere end til at give sin principielle støtte til værnepligten, men modsatte sig alle konkrete forslag til dens indførelse. Med Napoleons diktat ved Paris-traktaten af september 1808 blev idéen også udenrigs-

politisk igennemføring. Traktaten forbød nemlig oprettelsen af en national militis. Derigennem lukkedes også en anden vej til en udvidelse af hæren. Scharnhorst havde foreslået oprettelsen af et frivilligt »landeværn« ved siden af den stående hær. Styrelsen skulle være åben for borgere over et vist indkomstriveau. Medlemmerne skulle selv betale deres udrustning. Med en sådan styrke ville man have kunnet udvide hæren på en for staten særdeles økonomisk måde, og man kunne have opnået, at borgerne reelt kom til at deltage i landets forsvaret, men på en for dem tiltalende måde. En idé om, at hele folket med organiseret civil ulydighed og væbnet modstand skulle gøre modstand mod en besættelse – organiseret i en »landstorm« omfattede alle, der ikke gjorde tjeneste i stående hær eller »landeværn« – blev mødt med modstand langt ind i reformatorernes egne rækker.

Ud over at forbyde en nationalmilitis lagde Paris-traktaten også et loft på 42.000 mand over den stående hærs størrelse, således at planerne til forbedring af denne måtte justeres. Organiseringen af hæren i seks divisioner måtte opgives. Man opstillede i stedet seks kombinerede brigader. Hermed kunne man sikre sig, at muligheden for løbende at uddanne i samarbejde mellem våbenarterne ikke gik tabt.

Man gik endvidere i gang med at indføre nye taktiske fremgangsmåder og med at gennemføre en teknisk forbedring af artilleri og håndvåben. I disse praktiske, små, men vitale, forbedringer var Clausewitz dybt involveret. Under dette arbejde for Scharnhorst blev han således indirekte uddannet i væsentlige sider af sin profession.

Den katastrofalt dårlige ledelse og føring, som var set i 1806, søgte man at imødegå dels ved en reorganisering og forenkling af den militære ledelsesorganisation, dels ved på flere måder at arbejde på en forbedring af officerskorpsen. Den bredere rekruttering og de ændrede avancementskriterier i fredstid er allerede nævnt. I krig skulle kriterierne være tappethed og overblik. Udvælgelsen af kommanderende generaler blev gjort uafhængig af anciennitet. Man fortsatte arbejdet med at udtage og uddanne en elite af officerer til generalstaben, som kunne sikre en ensartet god føring af hæren. Kongens vrede over hærens op-

træden i 1806 medførte, at officerer og enheder, der havde svigtet, blev fjernet.

I den periode, hvor Clausewitz arbejdede i gruppen af militære reformatorer, uddybedes bekendtskabet med en af disse, Neidhardt von Gneisenau til et varmt venskab, der skulle komme til at vare resten af livet. Gneisenau var 20 år ældre end Clausewitz og kom fra Sachsen. Han havde kæmpet på østrigsk side mod Frederik den Store og havde gjort frivillig tjeneste i den engelske hær i Amerika i årene 1781–1783. I 1785 meldte han sig til prøjsisk tjeneste. I 1806–1807 udmærkede han sig ved at lede det udholdende forsvaret af fæstningen Kolberg. Det blev hans adgangskort til karriere og indflydelse. Blandt reformatorerne var han en af de mest radikale. Det var således ham, der havde udarbejdet forslaget til opstilling af en landstorm med henblik på at gennemføre en egentlig folkekrig i tilfælde af en fransk besættelse. Gneisenau var et dynamisk, dristigt og lidenskabeligt menneske med en markant naturligt autoritet som fører. I modsætning til både Clausewitz og Scharnhorst var han udadvendt. Hvor Scharnhorst var en kølig realist, og Clausewitz havde anlæg for pessimisme, var Gneisenaus livssyn mere optimistisk.

I marts 1809 blev Clausewitz endelig helt fritaget for tjenesten hos prins August for herefter at blive ansat som adjutant hos Scharnhorst. Det vil sige, at han nu fuldt og formelt kunne arbejde som vennens højre hånd. Udviklingen i hans karriere fortsatte særdeles positivt. I oktober begyndte han sammen med sin ven Tiedemann at undervise på Allgemaine Kriegsschule i Berlin, der nu var reformeret til at være skole for generalstabsofficerer. I juli var han blevet overført til Generalstaben og i august udnævnt til major. Han havde været kaptajn siden 1805.

I december 1809 vendte hoffet og hermed regering og administration efter tre år i Königsberg tilbage til Berlin. Hermed blev Clausewitz genforenet med Marie von Brühl, og med hans stadig forbedrede sociale position bøjede moderen sig endelig for datterens stædige trofæsthed over for ham. Efter at have kendt hinanden i syv år blev de gift i december 1810. Deres æg-

teskab blev barnløst, men dette synes ikke at have haft ubehaglig indflydelse på forholdet. Det blev lykkeligt og harmonisk, allerede før ægteskabet modnet og uddybet til venskab mellem to personer, der havde meget tilfælles og snart fik resten.

På krigsskolen underviste Clausewitz ud over i tekniske fag som artilleri og ingeniørlære også i generalstabslære og i »den lille krigs« taktik – her set som det lette infanteris og rytteris anvendelse frigjort fra hærens hovedstyrke under et felttog. Som lærer kom den normalt særdeles tilbageholdende Clausewitz ud af sin skal. Hans engagement i de emner, han underviste i, hans hurtige og klare hjerne og forståelsen for hans undervisnings nationale betydning gjorde ham til en fremragende lærer. Han var bekendt med den debat om pædagogiske principper, der førtes i hans samtid, og som Scharnhorst var han i menneskesyn og syn på staten en naturlig udøver af de nye tanker.

Undervisningen i den lille krig – posteringers og patruljers kamp – gjorde Clausewitz til en vej til at skabe forståelse hos eleverne for nødvendigheden af selvstændig tanke og handling. Det var også en hensigtsmæssig metode til at få dem til at forstå de enkelte våbenarters karakteristika og betydningen af tæst og udogmatisk samvirke. Det var kort sagt en vej til at få indpodet de principper for taktisk optræden, som reformatorerne samtidig fik indarbejdet i de taktiske metoder for føringen af den store krig. Undervisningen skal således ses i sammenhæng med det arbejde med revision af de taktiske reglementer, som samtidig blev gennemført. Clausewitz deltog i revisionen af infanterireglementet, hvor afsnittene om det lette infanteri formuleredes af Scharnhorst og Hans David Ludwig von Yorck, generalinspektøren for det lette infanteri. Med reglementet gjordes det lette infanteris kampmåde, skyttekampen, til en integreret del af infanteriets kamp.

I undervisningen indgik også en gennemgang af den eksisterende litteratur om den lille krig. Kun Scharnhorsts og den hessiske jægerofficer Johann von Ewalds¹⁴ arbejde blev vurderet som tilfredsstillende. Ewald, der som Gneisenau havde gjort tjeneste i Nordamerika, gik i 1788 i dansk tjeneste. Han var med til at organisere den danske hærs lette styrker i slutningen

af 17-hundredetallet og endte som general her.

Det ry som lærer, som Clausewitz skaffede sig på krigsskolen – samt igen en anbefaling fra Scharnhorst – medførte, at han blev udpeget som kronprinsens lærer i krigsvidenskaberne. Hans undervisning af prinsen lå på et meget højt niveau. Den indeholdt bl.a. – dog stadig i ufærdig form – de teser inden for taktik og strategi, som Clausewitz senere analyserede og diskuterede i »Vom Kriege«. Dette ses af det compendium, som han udarbejdede til prinsen, da han i 1812 forlod den prøjsiske konges tjeneste. Allerede i årene før 1806 havde Clausewitz i sine skriftlige arbejder om krigshistorie, krigsteori og om den aktuelle situation i Europa i indsigt ligget på højde med samtidens bedste militære skribenter. En første kritisk anmeldelse af Bülow fra den tid indeholder allerede Clausewitz' definition af strategi og taktik. I årene op til 1812 var han under samværet med de øvrige reformatorer, specielt Scharnhorst, fortsat med at uddybe sin indsigt, påvirket af choket og erfaringen i 1806.

Som nævnt var Clausewitz som person meget tilbageholdende. Bortset fra i undervisningen åbnede han sig kun over for hustruen og sine få egentlige venner – herunder først og fremmest Scharnhorst og senere Gneisenau. Hans flittige brevveksling med disse demonstrerer hans sårbare og følsomme sind, hans lidenskab og periodevis pessimisme, men også hans stadige ambition og arbejdsdisciplin. Brevene er – sammen med hans øvrige skribentvirksomheds udsegn og hans handlinger – vor mulighed for at komme bag den skal, som han præsenterede omverdenen for. Den så ham som en dygtig, meget vidende, retlinet officer, der lyttede til andre, men den opfattede ham også som stædig, lukket, ærgerlig samt hovmodig og arrogant i sin viden og uden fleksibilitet.¹⁵

KRISEN

Den kritiske del af Clausewitz' omgivelser kunne betragte sin opfattelse af ham som bekræftet af hans handlinger i 1812, i en situation, hvor hans karriere var sikret, og hvor kongen tilmed havde vist ham den tillid at betro ham sønnens uddannelse.

Baggrunden var, at efter 1806 var det primære fokus for Clausewitz' – og de øvrige reformatorers – loyalitet ikke længere kongen, hvilket denne som enevældig monark måtte forudsætte, men fædrelandet. Statens interesser var ikke længere pr. definition sammenfaldende med kongens. Hvis kongens regering ikke fulgte den politik, som fædrelandets interesser krævede – d.v.s. reformatorernes opfattelse af fædrelandets interesser – var det loyaliteten over for fædrelandet, der måtte bestemme ens handling. Kongen kunne efter reformatorernes opfattelse ikke uden videre handle uden hensyn til det forbund mellem regering og nation, som var idéen bag reformerne. At det muligvis var kongen og ikke reformatorerne, der i 1809 og 1812 lå på linie med nationens flertal, ville de – hvis tanken var falder dem ind – have betragtet som et forbigående oplysningsproblem.

Krisen kom, for medens det gik godt for Clausewitz, gik det dårligt for Prøjsen. Allerede i november 1808 faldt det første slag. En indiskreition fra Steins side fremkaldte et fransk krav om hans afsked. Kravet måtte efterkommes, og han blev sendt i eksil. Den dynamik, som Stein havde givet reformbevægelsen i dens første års virke, forsvandt nu. De generelle samfundstreformer gik i stå. Der blev nu i stadig højere grad tale om reformer, der var begrænset til hæren.

I begyndelsen af 1809 regnede der igen til krig mellem Østrig og Frankrig. Løbet af det foregående par år var der i den østrigske hær gennemført reformer nogenlunde svarende til de prøjsiske. De havde ganske vist ikke fået fuld virkning endnu, men den østrigske hær var betydelig mere effektiv, end den havde været fire år tidligere. Medens det europæiske borgerskab indtil nu havde været svækket i sin modstandsvilje af en udbredt sympati med revolutionens idéer, var Napoleons tyranniske optæren i de erobrede områder ved at fremkalde en følelig modstand. Det liberale sværmeri var ved at udvikle sig til en nok fortsat liberal, men nu først og fremmest national, romantisk modstandsvilje. I Prøjsen afbalanceredes den af opportunistisk realisme, men i Spanien indledtes den folkelige væbnede modstand – guerrillaen – mod Napoleon.

Reformatorerne i Prøjsen håbede på, at kongen ville optræde

sammen med Østrig, men forgæves. Som i 1805 blev østrigerne i 1809 slået, denne gang dog med besvær. Reformatorerne var frustrerede. Af de ledende tog Gneisenau sin afsked og planlagde oprør, medens Karl Wilhelm von Grolman via Østrig gik i engelsk tjeneste. Clausewitz ønskede at gøre det samme, men før han kom afsted, var Østrig slået. Tilbage stod en beslutning om, at hvis kongen senere valgte at marchere med Frankrig, ville han dels tage sin afsked, dels kæmpe aktivt mod Napoleon.¹⁶

Reformatorernes modstand mod kongens politik i den østrigsk-franske krig havde undergraveret deres indflydelse. I januar 1810 faldt det næste slag. Efter at have slået Østrig, førte Napoleon sig stærk nok til at sabotere den prøjsiske militære genopbygning. Paris-traktatens bestemmelser blev suppleret med en bod på 154 millioner francs. Napoleon konstaterede, at hvis man ikke kunne skaffe pengene på anden måde, kunne det ske ved at reducere hæren til en garnde på 6.000 mand. Hvis pengene ikke faldt, ville han som kompensation kræve Schlesien, Prøjsens rigeste provins. Trykket fra den franske besættelse hvilede fortsat på den prøjsiske økonomi, så med det nye krav var reformatorernes arbejde truet afgørende. Uden hær eller uden Schlesien ville Prøjsen ikke ved egen kraft kunne hævne sig op fra situationen som et fransk eller russisk lydland. Scharnhorst forsøgte at redde hæren, og det lykkedes, uden at Schlesien måtte opgives, efter at et nyt ministerium under Hardenberg havde skaffet pengene gennem hård skatteudskrivning og nedskæringer i alle budgetter, også det militære. Disse skridt fremmede ikke sympatien for reformatorernes synspunkter i landet. Napoleon stillede som betingelse for at acceptere denne ordning, at Scharnhorst skulle fjernes fra det nyoprettede krigsministerium, hvor han var den fæktiske leder. Man måtte bøje sig. Scharnhorst forlod sin stilling. Kongen søgte at kompensere for den negative virkning ved at give ham adgang til – som leder af korpsen af generalstabsofficerer – fortsat at styre dele af reformarbejdet. Reformerne gik nu i stå, bortset fra på mere tekniske områder og på felter, hvor man blot kunne iværksætte allerede trufne beslutninger.

I 1811 var det klart, at Napoleon forberedte krig mod Rusland. Reformatorene forsøgte at få kongen til at iværksætte mobilisering og gå i alliance med Rusland, men forgæves. Under hårdt pres fra Napoleon valgte kongen til deres afsky at alliere sig med Frankrig og stille et armékors til rådighed for angrebet på Rusland. I marts 1812 blev den fransk-prøjsiske traktat ratificeret. Reformatorene forlod kongens tjeneste. Nogle – bl.a. Scharnhorst – holdt sig i baggrunden, håbende på bedre tider, andre gik i tjeneste hos de allierede mod Napoleon. For Clausewitz var der ingen tvivl. Han tog konsekvensen af sin beslutning fra 1809, søgte afsked, fik den, og gik – uden at meddele dette til kongen – i russisk tjeneste. Før han tog afsted skrev han sit »Bekennnissdenkschrift«. Skriften består af tre dele. Første del er et lidenskabeligt opgør med de ledende kredse i Prøjsen, der havde hindret den eksistenskamp, som skulle udkæmpes for folkets ære og fremtid, uden hensyn til risikoen for nederlaget. Den anden del er en analyse af udviklingen fra 1806 til 1812, indeholdende en åben kritik af kongens politik. Den tredje del er en lang og grundig analyse af mulighederne for at føre den folkekrig i Prøjsen mod Frankrig, som Clausewitz i de to første dele konstaterede, at man måtte føre. Skriften er et politisk manifest, en opfordring til oprør mod Napoleon og den førte politik og en vejledning i oprørets gennemførelse. Også Stein, den civile leder af reformpolitikken, og en snes andre prøjsiske officerer – bl.a. vennen Tiedemann – gik i russisk tjeneste.

I Rusland blev Clausewitz beordret til tjeneste som stabsofficer i forskellige enheder på varierende niveauer. Manglende evne til at tale russisk gav ham kun en meget begrænset mulighed for at virke effektivt i disse funktioner, så rent faktisk kom han til at virke som observatør. Som sådan blev han vidne til alle felttogets faser: til tilbagetøget, slaget ved Borodino, Moskvas brand, modoffensiven og Den store Arnæs opløsning ved sult, kulde samt kosakkers og russiske bønders nedslagtning af eftermøjlere. Han blev også vidne til de forfærdelige scener ved Berezina, hvor han, selv efter at have gennemlevet felttoget under store personlige strabadser, blev chokeret over, hvad han så.¹⁷

Umiddelbart efter Moskvas brand begav Clausewitz sig på vej til en ny tjeneste. Anledningen var den for ham tragiske, at vennen Tiedemann var blevet dræbt. Han havde været stabsofficer i Riga fæstning, der blev belejret af dele af det prøjsiske armékors. I et forsøg på at få sine landsmænd til at rømme var han blevet skudt ned af en prøjsisk husar. Clausewitz blev sendt afsted for at afløse ham. Rejsen skulle gå via St. Petersborg. Her hørte han fra andre af reformatorgruppen, som nu var samlet her, at der var indledt retssag mod ham i Berlin. Under indtryk af denne nyhed søgte Clausewitz optagelse i den russisk-tyiske legion, der på bl.a. Steins initiativ var under opstilling i Rusland af tyske krigsfanger o.a. I denne periode følte Clausewitz det samlede Tyskland snarere end det fransk-allierede Prøjsen som sit fædreland, d.v.s. som genstanden for sin loyalitet. Legionens opgave var at danne kernen i en folkelig opstand i Tyskland, svarende til den spanske.

Opstillingen af legionen gik imidlertid langsomt, og i mellemtiden sluttede Clausewitz sig til staben i grev von Wittgensteins russiske korp. Wittgenstein havde tidligere gjort tjeneste i den prøjsiske hær, og hans primære stabsofficerer var ligledes tyskere. Her kunne Clausewitz derfor gøre nytte på trods af sine manglende russisk-kundskaber.

Det var under Wittgenstein, at Clausewitz skulle komme til at gøre sin væsentligste indsats under felttoget. Under tilbagetoget ind i Lithauen var det prøjsiske armékors under general von Yorck blevet afskåret af en tynd skærm af kosakker. Clausewitz kendte Yorck fra reformperioden, hvor de begge havde været inddraget i udarbejdelsen af et nyt infanterireglement. Det blev Clausewitz' opgave at bidrage til forhandlingerne mellem den – langt fra uvillige – Yorck, og generalmajor von Diebitsch, den officer fra Wittgensteins stab, der førte kosakkerne. Clausewitz kom således til at medvirke til, at det prøjsiske armékors ved Tauroggen-konventionen trådte ind i neutralitet, at det på eget initiativ forlod den af den prøjsiske konge indgåede alliance med Napoleon. Endnu engang havde Clausewitz handlet oprørsk mod sin konge.

Kongen fratog Yorck kommandoen, men generalen ignore-

rede meddelelsen, og snart forlod han neutraliteten og stillede sit korps under Wittgensteins kommando mod franskmændene i en offensiv ind i Østprøven. Sammen med Stein gik York nu i gang med at organisere provinsen på linie med reformatorernes oprindelige idéer om en national hær. Medens kongen fortsat tøvede, udarbejdede Clausewitz på Steins opfordring organisationen af det østprøviske landeværn. Scharnhorst havde tænkt sig landeværnet som en eksklusiv borgermilits af frivillige. Clausewitz' landeværn derimod var opstillet ved en værnepligt, der dog i praksis ikke blev så almindelig, som han havde tænkt sig. Denne landeværnsorganisation kom snart – i marts 1813 – til at omfatte hele landet, for i januar begyndte kongen endelig at handle. Han tilkaldte Scharnhorst og autoriserede indledningsvis oprettelsen af frivillige enheder. I slutningen af februar indgik han en alliance med Rusland. Krigen var nu officiel. I begyndelsen af marts rømmede franskmændene Berlin. Nu kunne den kamp mod Napoleon begynde, som reformatorerne havde arbejdet på i seks år og Scharnhorst i tolv.

Scharnhorst forsøgte straks at få de emigrerede officerer tilbage i prøvisk tjeneste, men dette blev afvist af kongen. Han glemte ikke dem, der havde ignoreret deres pligt som undersåtter. Clausewitz fik dog mulighed for at arbejde i det prøviske hovedkvarter som »russisk forbindelsesofficer«. Hoffers holdning illustreres af, at prins Wilhelm – den senere kejser Wilhelm I – i et brev til sin broder kronprinsen udtrykte forargelse over, at man tillod »Mr. Lausewitz« denne begunstigeelse.¹⁸

Men hoffets kolde modtagelse var endnu ikke i stand til at dæmpe den begejstring, som Clausewitz følte ved igen at få mulighed for at arbejde tæt sammen med vennerne Scharnhorst og Gneisenau under general von Blücher. De modtog ham alle varmt. Han gled ind på sin gamle plads som leder af Scharnhorsts »Büro«. Endnu optimistisk tog Clausewitz nu sagen i sin egen hånd og søgte kongen om at blive taget i dennes tjeneste igen. Kongen svarede koldt, at man havde indstillet retssagen om konfiskation af Clausewitz' ejendom, men at en accept af ham i prøvisk tjeneste ville være betinget af, at han udmærkede sig helt ekstraordinært i den kommende krig. Scharnhorst og

Gneisenau forsøgte at ændre kongens opfattelse, men forgæves. I krigens første større slag, ved Grossgörschen, søgte Clausewitz ved gentagen dumdristig opræden i forreste linie at opnå kongens gunst. Virkningen udeblev. Selv forsøg på at sikre ham en dekoration for hans opræden blev afvist af kongen med den begrundelse, at Clausewitz var udlænding.¹⁹

Under slaget havde Scharnhorst fået et mindre sår. På grund af travlhed ignorerede han det, og under en diplomatisk mission til Wien døde han i Prag. Formålet med missionen, at sikre østrigs krigsdeltagelse, blev dog opnået. Clausewitz var dybt rystet over tabet af venen. Han forstod også alt for godt, hvilken betydning Scharnhorsts død kunne få for de allieredes sag. Både hans strategiske klarsyn og specielt hans diplomatiske talent savnedes i det næste par års indsats mod Frankrig.

Både som Clausewitz' nærmeste ven og som Blüchers stabshjælp blev Scharnhorst af Gneisenau. Clausewitz fortsatte i samme funktion under den nye stabshjælp, som han havde haft under den gamle, men da forårfelttoget 1813 sluttedes med våbenhvile, kommanderedes Gneisenau til Schlesien for som generalguvernør at organisere landeværnet der. Han bad om at få Clausewitz med som ældste stabsofficer, men det afslog kongen med begrundelsen, at han ikke kunne disponere over tsarens officerer.²⁰ Gneisenaus forsøg på at rejse sagen igen ved hjælp af Hardenberg mislykkedes ligeledes.

Nu var den russisk-ryske legion endelig blevet klar til indsættelse, og Clausewitz blev som den ældste stabsofficer i legionen beordret til at følge den til grev Wallmodens armékorps. Han blev her anvendt som grevens stabshjælp, hans hidtil højeste og mest uafhængige post. Men korpsets opgaver var at sikre de allierede hæres nordflanke, og ingen af felttogets betydningsfulde begivenheder fandt sted her. De større fægtninger, der fandt sted – ved Göhrde og mod det danske auxiliærkorps ved Sehested – faldt ganske vist ud til allieret fordel, men der opnåedes ingen af stederne en klar afgørelse. Med et sortsyn, der efterhånden var ved at blive karakteristisk, forventede Clausewitz ikke at blive belønnet for sin indsats her, men til sin overraskelse modtog han udnævnelse til russisk oberst.²¹ Han havde

været oberstløjtnant siden ankomsten til den russiske generalstab i 1812. Ud over udnaevnelsen modtog han den svenske Svärdsorden.

Stein arbejdede nu på at få legionen – og derigennem Clausewitz – overført til prøjssisk tjeneste. Men det var vanskeligt, hvilket er forståeligt i betragtning af, at legionens oprindelige formål havde været at danne kernen i en tysknational oprørsbevægelse. Da overførslen endelig skete ved afslutningen af 1814-felttoget, blev der da også foretaget meget betydelige udrensninger. Ud fra sine hidtidige erfaringer fandt Clausewitz det nødvendigt at få kongen til at bekræfte, at også han var overført. Denne bekræftelse fik han i april 1814, hvor han blev ansat som oberst i den prøjssiske hær. Hans opfattelse af, at man betragtede ham som en uønsket person, var dog ikke hermed forsvundet. Han forventede ikke længere en strålende karriere. Hvis han havde sin frihed og ikke var for gammel og efterladende, ville han gerne have kastet sig over videnskaben, skrev han til Gneisenau i februar 1815.²²

Men hans karriere havde endnu ikke nået sit højdepunkt. Da krigen blev genoptaget ved Napoleons tilbagevenden fra Elba i 1815, blev Clausewitz på anbefaling af et par af de andre reformatorer udpeget til stabschef ved von Thielmanns III. armékorps. I denne stilling bidrog han som energisk og effektiv stabsofficer til, at korpsset forblev under kontrol under den hårde forsvarskamp ved Ligny og under friggørelsen og tilbagegangen natten efter kampen. Thielmanns umiddelbare bedømmelse af Clausewitz var positiv. Senere, hvor korpsset efter Napoleons nederlag ved Waterloo skulle skifte fra tilbagegang til forfølgning, anklagede han dog sin stabschef for ved sit sortsyn at have bidraget til, at følingen med fjenden gik tabt. Denne kritik er dog næppe fair. I den konkrete situation havde Thielmann ladet sig overbevise af sin stabschefs argumenter.

Clausewitz' første fredstidsstilling var som stabschef hos venen Gneisenau, da denne blev kommanderende general i den nyoprettede nederrhinske Generalkommando. Clausewitz' hustru sluttede sig til dem, og de næste måneder var en af de mest lykkelige perioder i hans liv. Men den gode tid kom kun til at

være ti måneder. Gneisenau blev afløst, muligvis fordi han var blevet for afholdt af befolkningen i den nye provins. Han måtte med sit ry som »jakobiner« placeres, hvor han ingen indflydelse havde.²³ Clausewitz kom ikke ind i et tæt samarbejde med den mere traditionelle officer, som afløste Gneisenau. Vennen forsøgte at hjælpe ham til en central placering i Berlin, men det mislykkedes. Efter krigen var de europæiske stormagter enige om, at forebygge katastrofer som det sidste kvarte århundredes revolutioner og krige. Vejen til dette skulle være et internationalt samarbejde. I fællesskab skulle man slå ned på alle liberale og nationalistiske bevægelser, på alt, der kunne anfægte de reablerede enevældige regimer. »Den hellige Alliance« skulle sikre en tilbagevenden til situationen før 1789. I den sammenhæng blev reformatorernes bestræbelser snart ude af takt med de politiske realiteter, og som personer var de suspakte. Men fordi deres indsats i Frihedskrigen havde gjort dem til tyske helte, måtte man nøjes med at berøve dem deres indflydelse ved at tvinge dem væk fra magtfulde stillinger. Derefter kunne man fjerne det farlige indhold i dele af de gennemførte reformer.

I Prøisen kom det endelige brud med reformperioden i 1819. Da fjernedes de sidste af reformatorerne fra indflydelsesrige poster. Krigsministeren von Boyen blev tvunget væk fra sin post, og generalstabschefen Grolman fulgte ham. På det tidspunkt var Clausewitz allerede blevet vel anbragt.

ARBEJDE FOR EFTERTIDEN

I maj 1818 blev Clausewitz' ansættelse som direktør for Allgemeine Kriegsschule kundgjort. Man stillede ham i udsigt, at stillingens indhold ville blive udvidet. Hidtil havde den haft en rent forvaltningsmæssig karakter. Clausewitz forudså, at arbejdets omfang ville kræve, at han blev nødt til at indstille den intensiverede videnskabelige virksomhed, som han havde påbegyndt i Rhinlandet. Han udarbejdede ved ankomsten til sin nye stilling et forslag til en omfattende reform, men kun få af hans indstillinger blev fulgt, og hans forslag om, at han skulle have indflydelse på undervisningen, blev afvist. En væsentlig årsag

til, at det mislykkedes, var, at Clausewitz med sin arrogance og kritiske sans over for andres virksomhed ikke opnåede et samarbejde med skolens lærerkorps, dette på trods af, at det på det tidspunkt var udmærket og i øvrigt omfattede flere, som var positivt indstillet over for ham. Clausewitz havde ikke som Scharnhorst evnen til at få tingene til at glide, til at operere politisk taktisk.

Som følge af den nye stilling og en kort tjeneste som kommandant i Aachen under årets fyrstekongres, blev Clausewitz i september udnævnt til generalmajor. Bortset fra, at Clausewitz-brødrene i 1827 fik bekræftet deres adelstitel, var dette det sidste større sociale skridt fremad, som Clausewitz oplevede, indtil den næste europæiske krise i 1830 atter gjorde anvendelse af reformatorgruppens talent politisk oportunt. Hans to brødre, der også var blevet prøjsiske officerer, avancerede begge gennem fremragende troppetjeneste til generalsrang. De blev begge pensioneret som generaløjntant, den ene dog kun med den titulære grad.

Da Clausewitz erkendte, at hans stilling var uden et indhold, der kunne tilfredsstille ham, forsøgte han at få tildelt en post inden for diplomatiets. I Berlin var hans lille kreds af venner bl.a. blevet udvidet med udenrigsministeren, grev Christian von Bernstorff, tidligere dansk udenrigsminister og A.P. Bernstorffs søn. Men i 1819, hvor reformatorgruppen blev fjernet fra indflydelse, blev hans indledningsvis gode muligheder for at blive ambassadør i London undergravet af udviklingen, og senere forsøg på at få ham anbragt i et af de mindre europæiske lande, mislykkedes ligeledes, på trods af støtte fra Stein. I en periode blev det overvejet at sende ham til København.²⁴ Da forsøget på at skaffe et andet arbejdsområde mislykkedes, trak Clausewitz sig tilbage til sin nu i overvejende grad videnskabelige skribentvirksomhed. Hans sidste forsøg på at få indflydelse var hans bidrag til kampen for at bevare den landeværnsordning, som han selv havde været med til at skabe som et udtryk for forbundet mellem regering og nation. Det faldt sammen med forsøget på at komme over i diplomatiets og var muligvis medvirkende til, at forsøget mislykkedes. Ud over det

videnskabelige arbejde gik tiden med samvær med hustruen og de få nære venner, hvoraf Gneisenau fortsat var den nærmeste.

Det videnskabelige arbejde, som herefter optog Clausewitz' liv indtil 1830, skulle formidle revolutionsgenerationsens dramatiske udvidede erfaringer med fænomenet krig til eftertiden. Det skulle ske på en sådan måde, at det kunne være relevant for dem, der i praksis skulle beskæftige sig med krig på et højt niveau. Det centrale i Clausewitz' analyse var nu selve fænomenet krig samt spørgsmål knyttet til, hvorledes den store krig skulle føres. I stigende grad blev forholdet mellem staten og krigens et centralt emne i det analytiske arbejde, der ledte frem til »Vom Kriege«.

Arbejdet med at trænge ned i emnet tog karakter af udarbejdelse af delstudier. De blev herefter diskuteret med vennerne, først og fremmest med Gneisenau. Gradvis nåede han i en udvikling, der var blevet indledt allerede før han kom på krigsskolen i 1801, til stadig større indsigt. Det forhold, at hans politiske engagement blev mindre brændende efter Napoleons nederlag, gjorde at han nu kunne analysere den prøjsiske stat og dens forhold til omverdenen med en objektivitet og distance, som indtil 1815 havde været uopnåelig. Kun i forholdet til Scharnhorst var det umuligt at opnå distance. Den biografi, som Clausewitz skrev om sin ven, kunne kun blive – og skulle være – et monument over hans storhed.

Langt hovedparten af forskningen og produktionen udgjorde de historiske studier. De var blevet påbegyndt i årene før 1806 under indflydelse af Scharnhorsts undervisning. Det første større historiske arbejde er en afhandling fra disse år om Gustav Adolf, der allerede demonstrerer stor selvstændighed i forhold til tidligere beretninger. I alt analyserede han ca. 130 felttog, idet han koncentrerede sine studier om de foregående godt 200 år. Som historiker må Clausewitz opfattes som tilhørende samme analytiske tradition som den samtidige Barthold Georg Niebuhr²⁵ og den yngre Leopold von Ranke,²⁶ som betragtes som skaberne af det gennembrud i historieforskningen, der fandt sted i disse år i Tyskland. For Clausewitz var historieforskningen dog aldrig et mål i sig selv. Den var et middel til er-

kendelse og til afprøvning af hans teorier. Der er ingen klar grænse mellem Clausewitz' historiske og teoretiske forfatter-skab, lige så lidt som der er en klar grænse mellem hans politiske og militære analyse. Det sidste ville være i logisk modstrid med Clausewitz opfattelse af staten og krigen.

I betydelig udstrækning har de teoretiske sider af forfatter-skabet polemisk karakter. Dette gælder lige fra den allerede nævnte første anmeldelse af Bülow til »Vom Kriege«. Allerede Scharnhorst havde med sine historiske studier påvist det uholdbare i krigsteoretiske tommelfingerregler af matematisk eller geografisk karakter. Clausewitz' skrifter påviste løbende det uholdbare i Bülows og schweizeren Henri de Jominis teorier. Det var klart for Clausewitz, at det nok var muligt at skabe en teori om krigen, men ikke muligt at udlæde love for krigsførelsen. Det umuliggjordes efter hans opfattelse af karakteren af fænomenet krig.

På grund af sin sans for dybdeborende filosofisk analyse kunne Clausewitz uddybe og behandle de grundidées, der – vel som oftest i ubevidst og underforstået form – lå bag de prøjsiske militære reformatorers virke. Med »Vom Kriege« satte han et monument for dem, i den fritid han fik påvunget af sitstaden i karrieren, stadig opmuntret og hjulpet af hustruen og Gneisenau.

AFSLUTNINGEN

Allerede før Juli-revolutionen i 1830 etablerede en trussel mod Den hellige Alliances konservative europæiske orden, blev Clausewitz kaldt tilbage til praktisk tjeneste. På foranledning af prins August, som, siden Clausewitz forlod tjenesten som adjutant hos ham, havde været chef for det prøjsiske artilleri, blev han ansat som chef for et af de tre artillerinspektorer. Der manglede dygtige officerer ved artilleriet,²⁷ så det er tvivlsomt, om beordringen var et tegn på, at kongen endelig havde taget Clausewitz til nåde.

I december medførte truslen om krig, at man trak Gneisenau og Clausewitz til Berlin for at have dem til rådighed som chef og

stabschef, hvis der skulle opstilles en felthær mod Frankrig. Som så ofte tidligere gik Clausewitz i gang med en skriftlig analyse af den strategiske situation, mundende ud i en feltogsplan. Der udbrød imidlertid et oprør i Polen mod det russiske overherredømme, og dette betød, at der indledningsvis skulle opstilles en observationshær, som skulle hindre spredning af oprøret til polskbefolkede områder i Prøjsen. Den nu halvferdige feltnarskal Gneisenau fik kommandoen over hæren med Clausewitz som stabschef. Inddæmning af uroen blev til et forsøg på inddæmning af den i Polen hærgende koleraepidemi. Det lykkedes ikke. I august 1831 smittedes Gneisenau og døde. Clausewitz var ikke alene stærkt nedslået over vennens død, men også dybt skuffet over, at kun meget lidt blev gjort for at hædre denne helt fra Frihedskrigen. Det var en gentagelse af den uraknemmelighed, som han havde oplevet ved Scharnhorsts død.

Clausewitz forblev som stabschef hos Gneisenaus afløser, men da observationshæren allerede opløstes ved udgangen af oktober, blev denne sidste periode som feltsoldat ikke lang. Clausewitz' virke som stabschef ved hæren høstede megen anerkendelse, selv kongen roste ham for indsatsen.²⁸ Det syntes, som om han endelig var taget til nåde, da han begav sig tilbage til sin stilling som artillerinspektør i Breslau.

Men før Clausewitz kunne nyde godt af de mildere vinde, døde han. Hans helbred var svagt. Han havde i mange år lidt af ledeligt og svagheder, der sandsynligvis var fremkaldt af langvarigt stress og strabadserne i Rusland i 1812. Han døde i hjemmet i Breslau den 16. november 1831. Dødsårsagen var sandsynligvis et hjerterulfælde efter et mildt anfald af kolera.